- повноваження Європейської прокуратури обмежені вузькою сферою, а саме сферою фінансових злочинів проти ЄС, тобто діяльність прокуратури буде спрямована не на захист інтересів країн – членів ЄС, а саме на захист інтересів ЄС;
- будь-яке розширення зазначеної компетенції, наприклад, включення тяжких злочинів, що мають транскордонний характер, вимагає одностайного рішення Європейської Ради;
- Європол співпрацює з Європейською прокуратурою, використовуючи такі інструменти, як аналіз та обмін інформацією, але не наділений оперативними повноваженнями, а його співробітники не мають права самостійно проводити розслідування;
- ЄП вийшло із ЄвроJUST, тісно із ним співпрацює, але організаційно є незалежним органом;
- ЄП є спільним, єдиним органом, який має повноваження по кримінальному переслідуванню по зазначеним вище справам, як на території ЄС, так і на території країн – членів ЄС, що дали свою згоду.

Список використаних джерел:

1. Постановление Совета (ЕС) 2017/1939 от 12 октября 2017 года о расширении сотрудничества в создании Европейской прокуратуры («ЕОКЗР») : URL. <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2017/1939/oj>.
2. Про Європейський Союз (вчиненого в Маастрихті сьомого дня лютого тисяча дев'яносто дев'яносто другого року) та Договору про функціонування Європейського Союзу (вчиненого в Римі двадцять п'ятого дня березня місяця року одна тисяча дев'ятсот п'ятдесят сьомого) {Консолідовані версії станом на 30.03.2010} : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06.
3. 1999/352 / EC, ECSC, Euratom: Решение Комиссии от 28 апреля 1999 г. об учреждении Европейского бюро по борьбе с мошенничеством (OLAF) (уведомление по документу SEC (1999) 802) Официальный журнал L 136, 31/05/1999 P. 0020 – 0022. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31999D0352:EN:HTML>.
4. Study and Reports on the VAT Gap in the EU-28 Member States: 2016 Final Report TAXUD/2015/CC/131 https://ec.europa.eu/taxation_customs/sites/taxation/files/2016-09_vat-gap-report_final.pdf.
5. Мошенники обокрали Европу на сотни миллиардов <https://ee.sputniknews.ru/economy/20160907/3191418/moshenniki-nalogi-evropa-sotni-milliardov.html>.

УДК 343.97+343.619
DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2019.1-2.34>

ЧАБАНЮК В.Д.

КВАЛІФІКАЦІЯ СУЧАСНИХ ПРОЯВІВ ДОВЕДЕННЯ ДО САМОГУБСТВА

У статті досліджено нове протиправне посягання – доведення до самогубства через використання телекомунікаційних мереж. Встановлено, що жертви кіберзалежання серед підлітків у 1,9 рази частіше вдаються до суїциду, отже, трансформаційні процеси глобалізаційного суспільства спричинили нове соціальне явище – кіберсуїцид, тобто самогубство, прямо або побічно пов'язане з online-агресією. Сучасні зміни до ст. 120 Кримінального кодексу України не вирішили усі проблеми з тлумаченням поняття «доведення особи до самогубства», до того ж потягли зміни у правилах кваліфікації правопорушень, пов'язаних з діяльністю «груп смерті» в соціальних інтернет-мережах та мобільних додатків IP телефонії.

Встановлено, що у судовій та слідчій практиці відсутні універсальні підходи щодо ідентифікації таких суспільно небезпечних діянь. Доведено, що найбільшу складність у слідчих під час кваліфікації таких діянь створюють ситуації, коли неповнолітній, втягнутий в діяльність «груп смерті», все ж самостійно вчиняє дії,

© ЧАБАНЮК В.Д. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права (Національна академія внутрішніх справ)

що призводять його до смерті. Такі дії винних, які спонукають неповнолітнього до самогубства можуть отримувати різну правову оцінку. Найбільш поширені варіанти кваліфікації таких дій – умисне вбивство (ст. 115 КК України) та доведення до самогубства (ст. 120 КК України).

Обґрунтована позиція, що інкримінування винному складу вбивства потребує доведення певного ставлення потерпілого до вчиненого діяння (він не міг усвідомлювати свої дії та їх наслідки і (або) керувати ними).

Аналіз вказаних ознак об'єктивної сторони доведення до самогубства свідчить про певну їх недосконалість (загальний характер, дублювання за змістом, необґрунтована складність доведення окремих ознак) та необхідність подальшого удосконалення.

Для поліпшення правозастосовної практики запропонована нова редакція диспозиції ч. 1 ст. 120 КК України: «1. Доведення особи до самогубства або до замаху на самогубство, що є наслідком жорстокого з нею поводження, шантажу, обману, підбурювання, в тому числі надання допомоги у вчиненні самогубства, втягування у групи в соціальних мережах, ігри, конкурси, квести та інші заходи, кінцевою метою яких є самогубство або його імітація».

Ключові слова: злочин, кваліфікація, кримінальна відповідальність, об'єктивна сторона складу злочину, обман, самогубство, шантаж.

The article investigates a new unlawful attempt, i.e. incitement to a suicide via telecommunication networks. It has been stated that the victims of cyber-intimidation among teenagers try a suicide more than 1.9 times often. Therefore, social globalization processes have caused a new social phenomenon of cybersuicide or suicide directly or indirectly related to online-aggression. Current changes to the Article 120 of the Criminal Code of Ukraine haven't solved all the problems with conceptual interpretation of "incitement to a suicide", however they have brought about changes in rules of offense classification related to death group activity in social networks and mobile apps of IP telephony.

It has been stated that there are no common approaches in judicial and investigative practice towards socially dangerous acts. It has been proved that the most sophisticated challenge for investigators in qualification of such acts creates situations when a juvenile involved in the activities of "groups of death" still commits actions that lead him to death. Such delinquent acts that induce a juvenile to suicide may get a different legal assessment. The most wide spread versions of such acts classification are premeditated murder (Art. 115 of the Criminal Code of Ukraine) and incitement to a suicide (Art. 120 of the Criminal Code of Ukraine).

The position based on the fact that the accusation of the guilty with essential elements of the murder requires proof of certain attitude of the victim to the committed act (he could not realize his actions and their consequences and / or manage them).

Analysis of the indicated attributes of the objective side of incitement to a suicide proves some of their imperfections (general character, duplication in content, unreasonable complexity of proof of certain attributes) and requires further improvement.

To improve law enforcement practice, a new version of the disposition of Part 1 of Art. 120 of the Criminal Code of Ukraine has been offered: "1. Incitement of a person to suicide or attempt suicide resulting from cruel treatment, blackmail, deceit, instigation including assisting in committing suicide, engaging in social networks, playing games, contests, quests, and other events, the final purpose of which is suicide or its imitation".

Key words: offence, qualification, criminal liability, objective side of corpus delicti, deceit, suicide, blackmail.

Вступ. Сучасна злочинність в Україні постійно перебуває в динаміці не лише за кількісними, а й якісними показниками. З еволюцією людства та розвитком технічного прогресу з'являються нові, раніше не існуючі, форми суспільно небезпечних діянь. Так, з появою та розвитком Інтернету виникли нові способи вчинення різних злочинів (переважно корисливого характеру). Нашу увагу привернуло зловживання на цей час протиправне посягання – доведення до самогубства через використання телекомунікаційних мереж. При цьому новий спосіб доведення до самогубства набирає обертів у світі разом із зростанням кількості постійних користувачів мережі Інтернет. Смерть від

суїциду займає друге місце в Україні після природної смерті і смерті від зовнішніх причин. Більшість осіб, які вчинили самогубство, – підлітки у віці до 14 років. У психологічних дослідженнях доведено, що «жертви кіберзалежності серед підлітків у 1,9 рази частіше вдаються до суїциду, отже, трансформаційні процеси глобалізаційного суспільства спричинили нове соціальне явище – кіберсуїцид, тобто самогубство прямо або побічно пов'язане з online-агресією» [1, с. 83–92]. «Групи смерті» стали відомі широкій громадськості весною 2016 р., коли в Росії розгорівся скандал навколо груп у соцмережах із суїцидальною тематикою. На той момент засоби масової інформації повідомили про самогубства 130 підлітків, підписаних на такі групи. Такі групи, що доводять дітей до самогубства, сьогодні стали популярні й в Україні. У лютому 2017 р. різко зросла кількість пошукових запитів на тему ігор, фіналом яких стає спроба вчинити самогубство. Українська кіберполіція попереджає, що у «ВКонтакте» такі спільноти ведуть кваліфіковані психологи, які й схиляють дітей до суїциду. За інформацією кіберполіції, сьогодні вже більше 13 000 дітей щодня заходять у такі групи й стають потенційними жертвами кураторів гри. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, у 2012 році в Україні було вчинено близько 10 тисяч актів суїциду. Середній показник для нашої країни – 22 суїциди на 100 тисяч осіб. Україна входить в десятку країн з найвищим рівнем самогубств. З 2010 р. по 2015 р. в Україні судами винесено лише чотири вироки за доведення до самогубства, тобто менше одного вироку на рік. Зазвичай правоохоронці припиняють провадження у справах про самогубство, не знайшовши слідів насильства на тілі загиблих. Аналіз матеріалів досудового розслідування засвідчив, що версію доведення до самогубства належним чином не розслідують або й взагалі ігнорують [2]. Судова практика свідчить, що самогубство часто вчиняється особами, які не досягли повноліття [3, с. 10].

Через високу латентність доведення до самогубства та відсутність до 7 березня 2018 р. норми в Кримінальному кодексі України, яка б давала можливість притягати до відповідальності за доведення до самогубства через мережу Інтернет, оцінити реальну ситуацію і стан проблеми вкрай складно.

Першим кроком для усунення такої прогалини став Закон України «Про внесення зміни до статті 120 Кримінального кодексу України щодо встановлення кримінальної відповідальності за сприяння вчиненню самогубства» від 8 лютого 2018 р., в якому частину першу статті 120 Кримінального кодексу України викладено у такій редакції: «1. Доведення особи до самогубства або до замаху на самогубство, що є наслідком жорстокого з нею поводження, шантажу, систематичного приниження її людської гідності або систематичного протиправного примусу до дій, що суперечать її волі, схиляння до самогубства, а також інших дій, що сприяють вчиненню самогубства, караються обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк». Поява таких нормативних змін була підтримана громадськістю, але й зазнала певних критичних зауважень з боку експертів [4]. На нашу думку, нове поняття «доведення особи до самогубства» потребує перегляду правової оцінки діяльності «груп смерті» в соціальних інтернет-мережах та мобільних додатках IP телефонії. Виникають питання й щодо тлумачення окремих ознак вказаного складу злочину «схиляння до самогубства», «інших дій, що сприяють вчиненню самогубства». Отже, видається актуальним дослідження вказаної проблематики, яке допоможе представникам правоохоронних органів правильно кваліфікувати такі посягання проти неповнолітніх.

Постановка завдання. Метою статті є визначення правил кваліфікації правопорушень, пов'язаних з діяльністю «груп смерті» в соціальних інтернет-мережах та мобільних додатках IP телефонії.

Ступінь наукової розробки проблеми. Питання кримінальної відповідальності за злочини проти неповнолітніх викликало наукові дискусії в роботах таких відомих вчених, як П.П. Андрушко, І.П. Васильківська, В.В. Вітвіцька, Б.М. Ворник, О. А. Гусак, О.О. Дудоров, В.І. Женунтій, О.І. Карпенко, С.Г. Киренко, Л.В. Крижна, В.В. Кузнецов, І.І. Лановенко, В.Т.Маляренко, П.С. Матишевський, В.П. Мироненко, О.Є. Михайлов, О.Є. Мойсеева, В.Ф. Мороз, В.М. Оржеховська, А.М. Орлеан, Л.І. Романова, Н.О. Семчук, К.К. Сперанський, В.О. Туляков, І.К. Туркевич, Т.М. Чебикіна, Л.М. Шестопалова, Н.С. Юзікова та інші. Однак наявність сучасних змін до КК України та необхідність тлумачення оновленого поняття «доведення особи до самогубства», визначення правил кваліфікації правопорушень, пов'язаних з діяльністю «груп смерті» в соціальних інтернет-мережах та мобільних додатках IP телефонії потребують нового наукового дослідження.

Результати дослідження. У судовій та слідчій практиці відсутні універсальні підходи до ідентифікації таких суспільно небезпечних діянь. Найбільш поширені варіанти кваліфікації таких дій, як умисне вбивство (ст. 115 КК України) та доведення до самогубства (ст. 120 КК України).

Розглянемо найбільш типові ситуації таких протиправних дій та спробуємо дати їм правову оцінку.

До першого варіанту ми відносимо випадки, коли підлітки, що є учасниками таких груп та яким через соціальні мережі або sms-повідомлення було призначено день зведення рахунків з життям, прибували на місце запланованого самогубства, але не змогли його здійснити, і їм «допомагали» це зробити інші люди.

Так, у лютому 2016 р. у соціальних мережах був поширений відеозапис самогубства неповнолітнього хлопчика: підліток підходить до огорожі моста, дивиться вниз, не наважується зробити крок, однак зненацька з різних боків з'являються дві особи, одна з яких тримає підлітка за шовхає його, хлопчик падає, чоловіки поспішно тікають. Такі протиправні дії винних (сприяння падінню неповнолітнього потерпілого з мосту) слід кваліфікувати як умисне вбивство (ч. 2 ст. 115 КК України). Інкримінування конкретних кваліфікуючих ознак умисного вбивства (ч. 2 ст. 115 КК України) залежить в таких випадках від встановлених і доведених під час досудового розслідування додаткових обставин: щодо двох або більше осіб (п. 1 ч. 2 ст. 115 КК України), щодо малолітньої дитини (п. 2 ч. 2 ст. 115 КК України), вчинення групою осіб за попередньою змовою (п. 12 ч. 2 ст. 115 КК України) тощо.

За умови виявлення таких випадків загибелі неповнолітніх необхідно встановити ознаки вбивства, зокрема, виявити ознаки об'єктивної сторони: 1) діяння – посягання на життя іншої особи, спрямоване на порушення функцій чи анатомічної цілісності життєво важливих органів іншої людини; 2) наслідки – біологічна смерть потерпілого; 3) причинний зв'язок між указаним діянням і наслідками. Важливо пам'ятати, що вбивство є закінченим з моменту настання біологічної смерті потерпілого. Суб'єктом вбивства є фізична осудна особа, що досягла 14-річного віку. Суб'єктивна сторона вбивства визначається як умисел. При цьому для кваліфікації вчиненого як вбивства вік потерпілих не має значення і може лише свідчити про наявність кваліфікуючої ознаки під час вчинення вбивства малолітньої дитини, тобто особи, яка не досягла 14-річного віку.

Далі розглянемо типовий варіант ситуації за відповідного протиправного впливу на неповнолітнього. Найбільшу складність у слідчих під час кримінально-правової оцінки викликають випадки, коли підліток, втягнутий в діяльність «груп смерті», все ж самостійно вчиняє дії, що призводять його до смерті. Такі дії винних, які спонукають неповнолітнього до самогубства, можуть отримувати різну правову оцінку.

Перший варіант – це умисне вбивство, відповідальність за яке передбачене ст. 115 КК України. Це вбивство винним шляхом опосередкованого заподіяння («посереднє» виконання) шкоди потерпілому. Для того щоб інкримінувати винному склад вбивства, необхідно довести, що потерпілий не міг усвідомлювати свої дії та їх наслідки і (або) керувати ними [5, с. 54; 6, с. 54]. Така здатність підлітком могла бути втрачена в результаті сильного психологічного впливу з боку інших осіб, що схилили потерпілого до самогубства. За результатами посмертних комплексних психолого-психіатричних експертиз, проведених за знайденими записами і малюнками, встановлено, що в останні дні і тижні свого життя діти були схильні до суїциду [7].

На нашу думку, при цьому слід враховувати вік потерпілого. Спочатку розглянемо ситуацію, коли неповнолітньому вже виповнилося 14 років. Відповідно до ч. 2 ст. 22 КК України неповнолітня особа з 14 років може бути притягнута до кримінальної відповідальності за окремі умисні злочини проти життя і здоров'я, які вчинені проти іншої особи. Отже, законодавець вважає, що вже з 14 років неповнолітній здатний адекватно оцінювати і суспільну небезпеку, і соціальну значимість позбавлення життя людини. Однак, якщо він здатний це зробити по відношенню до іншої людини, то може оцінити наслідки руйнівних дій і щодо себе. Інша справа, що і в цьому випадку психіка підлітка остаточно не сформована, йому властиві імпульсивність, бажання наслідувати інших, інтерес до незвичайного і таємничого тощо. Однак принципово те, що він усвідомлює наслідки вчинення дій, спрямованих на заподіяння смерті. Таким чином, якщо йдеться про самогубство неповнолітніх осіб, які досягли 14 років, здатних розуміти зміст скоєних дій і ними керувати, то немає підстав вважати вчинене особами, які схилили підлітка до суїциду, вбивством. Такі дії, за наявності відповідних обставин, слід кваліфікувати за ст. 120 КК України.

Інша ситуація, коли потерпілим є малолітня особа. Отже, якщо за висновком експертів, потерпілий, який не досяг 14 років, через наявний у нього психічний розлад, який виник у результаті схиляння його до самогубства, не міг розуміти зміст вчинених ним дій і (або) ними керувати, то в цьому випадку також необхідно вести мову про вчинення вбивства і кваліфікувати таке схиляння за ч. 2 ст. 115 КК України. Така позиція знайшла підтримку й в теорії кримінального права [8, с. 279]. Наприклад, Г.Н. Борзенков вважає, що доведення до самогубства або схиляння до самогубства малолітньої дитини, що не усвідомлює своїх дій, слід розглядати як вбивство шляхом опосередкованого заподіяння смерті і кваліфікувати як вбивство [9, с. 165]. Є в доктрині

й дещо інші позиції. Так, на думку М.І. Хавронюка, схиляння до самогубства, якщо воно систематично вчинювалося щодо малолітнього і спричинило самогубство, за певних обставин може бути розцінене як умисне вбивство [10, с. 435]. Тобто вчений не заперечує можливість психічного пригнічення волі неповнолітнього, але доповнює необхідністю доведення такого неодноразового (3 і більше разів) впливу на свідомість потерпілого. На нашу думку, встановлення такої систематичності, хоча не регламентованою законодавцем, значно полегшить роботу слідчого з доведення умислу суб'єкту злочину.

Разом з тим судова практика не схильна визнавати вбивством таке доведення до самогубства малолітньої особи. Отже, доктринальна позиція, згідно з якою доведення до самогубства малолітньої особи оцінюється як вбивство «руками» потерпілого (посереднє заподіяння шкоди), не знаходить підтримки в судовій практиці. Це, ймовірно, можна пояснити тим, що слідчі і судді не вважають достатніми для кваліфікації скоєного винними особами як вбивства наявність зазвичай непрямого умислу щодо самогубства малолітнього і опосередкованого причинно-наслідкового зв'язку між діями винних осіб і смертю потерпілих. Крім того, обставини справи не завжди вказують на користь відсутності у дитини іншого, крім самогубства, варіанту дій. Пригадаймо, що самогубство потерпілого є гострою психічною реакцією на психотравмуючу ситуацію, але через те, що кожній людині притаманні індивідуальні психічні особливості, які формуються в процесі розвитку організму, одна й та сама психотравмуюча ситуація на різних людей впливає по-різному і може спричинити різні наслідки залежно від фізичного та психічного стану конкретної особи. Так само і реакція дитини на стрес у формі суїцидальної поведінки для винного не завжди є передбачуваною, закономірною. Тому в такій ситуації слідчим слід довести, що винний усвідомлював, що у неповнолітнього потерпілого не було інших варіантів для уникнення самогубства.

Відсутні в матеріалах кримінальних проваджень і висновки судових психіатрів про нездатність потерпілого усвідомлювати свої дії та їх наслідки і (або) керувати ними. Слід звернути увагу й на доведення в розглянутих випадках умислу на позбавлення життя неповнолітніх потерпілих, втягнутих в діяльність «груп смерті». Якщо прямий або непрямий умисел не буде встановлено, то кваліфікація доведення або схиляння до самогубства малолітніх за ст. 115 КК України буде взагалі неможливою, оскільки вбивство передбачає тільки умисне вчинення відповідних діянь.

Доведення умислу необхідно здійснювати на основі аналізу механізму схиляння дітей до самогубства. З кримінально-правової точки зору спілкування учасників та організаторів (модераторів) сторінок в соціальних мережах має велике доказове значення. На завершальному етапі особи, які схиляють дітей до самогубства, встановлювали з ними безпосередній контакт, отримували інформацію про реальних, а не віртуальних (можливо – підставних) потенційних дітях-самогубців, дізнавалися про їх неповнолітній вік, про їх готовність або неготовність вчинити необхідні дії. Якщо дитина була не готова або боялася піти з життя, їй допомагали подолати страх, давали певні поради і вказівки. Отримання всієї цієї інформації свідчить поряд з іншими ознаками про прямий умисел на позбавлення життя підлітків.

Разом з тим за умов недоведення умислу на позбавлення життя неповнолітніх, але встановлення експертами психічної хвороби, яка виникла в результаті застосування спеціальних методик суб'єктами, що здійснювали через соціальні мережі психологічний вплив на дітей, умисне спричинення такої хвороби утворює склад злочину, передбачений ч. 1 ст. 121 КК України.

За встановлення необережного ставлення до смерті неповнолітнього потерпілого, у якого виникла психічна хвороба за зазначених обставин, дії винного слід кваліфікувати за ч. 2 ст. 121 КК України – як умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинило смерть потерпілого.

Другий варіант правової оцінки таких дій – це доведення до самогубства, відповідальність за яке передбачене ст. 120 КК України.

Під час кваліфікації доведення до самогубства щодо неповнолітнього (ч. 3 ст. 120 КК України) слід спочатку довести такі альтернативні діяння: жорстоке поводження з особою, шантаж, систематичне приниження людської гідності або систематичний протиправний примус до дій, що суперечать її волі, схиляння до самогубства, а також інші дії, що сприяють вчиненню самогубства.

Жорстоке поводження – це безжалісні, грубі діяння особи, які завдають потерпілому фізичних чи психічних страждань (мордування, систематичне заподіяння тілесних ушкоджень чи побиттів, позбавлення їжі, води, одягу, житла тощо) (абз. 2 п. 28 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини проти життя і здоров'я особи» від 7 лютого 2003 р. № 2) [5, с. 300]. До жорстокого поводження окремі науковці відносять і випадки психічного насильства, застосовуваного щодо неповнолітніх організаторами закритих груп в соціальних мережах. Дійсно, психологічний вплив, що приводить підлітків до психічного розладу у формі суїцидальної схильності, може бути віднесено до жорстокого поводження, яке не обов'язково має полягати в будь-якому фізичному впливі на потерпіло-

го. Так, А.І. Коробєєв вважає, що поняттям жорстокого поводження охоплюються «різні форми впливу на потерпілого, що характеризуються крайнім ступенем негуманності, безсердечності, жорстокості. Будучи оціночною категорією, це поняття включає в себе досить широкий спектр різноманітних дій ...» [8, с. 276]. Однак вказана кваліфікація, на думку Н.Є. Крилової, не може застосовуватися до таких випадків через те, що склад злочину «Доведення до самогубства» передбачає належного «адресата» доведення: саме він, володіючи свободою волі й вибору, приймає рішення про самогубство [7]. Цією ознакою доведення до самогубства, яке є менш небезпечним, ніж вбивство, істотно відрізняється від останнього. На нашу думку, жорстоке поводження цілком охоплює систематичне приниження людської гідності, систематичний протиправний примус до дій, що суперечать її волі, схиляння до самогубства. Тому це положення потрібно врахувати під час удосконалення законодавства.

Шантаж – це погроза розголосити відомості, які потерпілий бажає зберегти в таємниці (наприклад, відомості про хворобу, позашлюбні стосунки тощо). Ці відомості можуть як відповідати дійсності, так і бути помилковими. Важливо, що вони мають такий характер, що потерпілий не бажає їх розголошувати. Можливі випадки психічного впливу на неповнолітнього у вигляді погрози розголосити батькам певну інформацію, яку дитина бажає не повідомляти батькам.

Систематичне приниження людської гідності – це тривале принизливе ставлення до потерпілого (постійні образи та інші форми глумління над ним тощо) (абз. 2 п. 28 постанови ПВСУ «Про судову практику в справах про злочини проти життя і здоров'я особи») [5, с. 300]. У Російській Федерації у 2012 році вперше було засуджено А.С. за доведення до самогубства через Інтернет. У її діях, окрім підбурювання до самогубства, за яке не можна притягти до відповідальності, якраз були і встановлені факти публічного приниження гідності загиблого в мережі Інтернет [2].

Систематичний протиправний примус до дій, що суперечать волі особи, це фізичний або психічний вплив на особу, який складається з трьох та більше дій, з метою спонукання її до дій, вчинення яких заборонене законодавством [5, с. 300]. Такий вплив може полягати в застосуванні фізичного або психічного насильства щодо потерпілого або близьких йому осіб, погрози знищення або пошкодження майна тощо. Можливі випадки психічного впливу на неповнолітнього погрозою вбивства чи заподіяння тяжких тілесних ушкоджень його батькам. З одного боку, не можна погодитися з позицією М. Теплюка, що така діяльність повинна мати мінімумом 2 епізоди [11]. Судова практика однозначно визначає систематичність як вчинення не менше трьох разів протягом нетривалого часу (п. 10 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність» від 27 лютого 2004 р. № 2). З іншого боку, є слушною думка вченого щодо недоцільності визначення певної кількості таких злочинних актів. Судова практика свідчить про значні складнощі у доведенні кожного такого випадку протиправного примусу. Також є не логічним та не відповідним суспільній безпеці діяння для кваліфікації такого злочину доведення саме 3 епізодів протиправного примусу або 1 епізоду шантажу чи схиляння до самогубства. (безумовно примус є більш небезпечним, ніж шантаж). Отже, нормативне закріплення обов'язку органів досудового розслідування доводити мінімум три епізоди є практично невинновладним. Також є некоректним визначення законодавцем «примусу до дій, що суперечать волі особи», оскільки поняття «примус» це саме дії, які суперечать волі особи.

Схиляння до самогубства і надання допомоги під час самогубства до 7 березня 2018 р. відповідно до законодавства не визнавалися кримінально-караними діяннями [10, с. 435]. Так, наприклад, «... у Запоріжжі у вересні 2015 року відкрито кримінальне провадження у відношенні Є.К. за ст. 120 КК України. Його підозрюють у доведенні до самогубства через Інтернет дев'яти молодих жінок, чотири з яких проживали на території Російської Федерації, а п'ять – в Україні. Тільки одну з жертв на території України вдалось врятувати. По цій справі правоохоронцями була зафіксована IP-адреса особи, яка, використовуючи жіноче ім'я, знаходила в соціальній мережі «Контакт» майбутніх жертв та доводила їх до самогубства. В квартирі підозрюваного проведено обшук та вилучено комп'ютер, з якого заходила в Інтернет особа, що підозрюється у доведенні до самогубства дев'ятьох жертв. Зі слів врятованої жертви, підозрюваний називав себе жіночим іменем, представлявся медичною сестрою, давав поради та рекомендації, як краще вчинити самогубство, допомагав обирати місце для повішення та знаряддя, вмовляв зробити це разом. Переписка підозрюваного з іншими жертвами підтвердила саме такий відпрацьований спосіб доведення до самогубства. Після загибелі жертви підозрюваний писав у соціальних мережах родичам загиблих, що підтверджують родичі» [2]. При цьому положення оновленої ч. 1 ст. 120 КК України не можуть бути застосовані до вказаної ситуації, оскільки закон про кримінальну відповідальність (у разі криміналізації діяння) не має зворотної дії. Тобто за умови недоведення обов'язкових ознак об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 120 КК України, саме схиляння до самогубства, яке фактично вчиняв Є.К., не буде мати судової перспективи.

Далі з'ясуємо, що означає схиляння до самогубства. Під схилянням до самогубства потрібно розуміти будь-які умисні ненасильницькі дії, спрямовані на збудження в іншої особи бажання вчинити самогубство (пропозицію, умовляння, пораду, переконування тощо). Відповідальність за даний злочин настає незалежно від наслідків схиляння, тобто від того, вчинила особа самогубство чи відмовилася це зробити. На перший погляд, це нагадує підбурювання до вчинення злочину. Однак посилаючись на ч. 4 ст. 27 КК України (підбурювання до доведення до самогубства), на нашу думку, не потрібно. Підбурювач, за визначенням, впливає на виконавця, схиляючи його до вчинення злочину. Відкриття кримінального провадження за ознаками підбурювання до доведення до самогубства передбачає наявність виконавця – особи, яка схилила іншого до самогубства або замаху на нього. Тобто винна особа психічно впливає на неповнолітнього та схиляє його до самогубства. Ця винна особа вже є виконавцем злочину, передбаченого статтею 120 КК України «Доведення до самогубства». Тобто немає підстав дії виконавця злочину оцінювати як підбурювання до вказаного злочину.

Щодо встановлення кримінальної відповідальності за «інші дії, що сприяють вчиненню самогубства», то слід зазначити, що таке визначення об'єктивної сторони складу злочину не відповідає положенням, передбаченим у п. 22 ч. 1 ст. 92 Конституції України, за яким за діяння, які є злочинами, відповідальність визначається винятково законами України [11]. Такі оціночні ознаки, безумовно, дозволяють органам досудового розслідування необґрунтовано розширювати межі криміналізації «Доведення до самогубства». Наприклад, збільшення ціни на комунальні послуги ставить багатьох громадян України в досить скрутні умови, що, можливо, й підштовхне окремих з них на самогубство. Тобто дії уповноважених органів (наприклад, Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг) щодо підвищення тарифів (наприклад, електричної та теплової енергії та ін.) можуть теоретично охоплюватися «іншими діями, що сприяють вчиненню самогубства». Безумовно, в судовій та слідчій практиці така діяльність суб'єктів владних повноважень не була й не буде оцінена як злочинна.

Аналіз вказаних ознак об'єктивної сторони доведення до самогубства свідчить про певну їх недосконалість (загальний характер, дублювання за змістом, необґрунтована складність доведення окремих ознак) та необхідність подальшого удосконалення. Для створення ефективної моделі відповідної кримінально-правової заборони вважаємо доцільним врахувати окремі положення проекту Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо розширення переліку кримінально-карних способів доведення до самогубства чи самокалічення або замаху на самогубство чи самокалічення) (реєстр. № 6748) від 17 липня 2017 р. [12]. Пропонуємо наступну редакцію ч.1 ст.120 КК України «1. Доведення особи до самогубства або до замаху на самогубство, що є наслідком жорстокого з нею поводження, шантажу, обману, підбурювання, в тому числі надання допомоги у вчиненні самогубства, втягування у групи в соціальних мережах, ігри, конкурси, квести та інші заходи, кінцевою метою яких є самогубство або його імітація».

Стаття 120 КК України може бути застосована лише за умови, що жорстоке поводження з особою, шантаж, примус до протиправних дій або систематичне приниження людської гідності мало наслідком самогубство (позбавлення себе життя) або замах на самогубство (спроба позбавити себе життя). При цьому є необхідним, щоб потерпілий діяв умисно, тобто свідомо бажав позбавити себе життя. Винний при цьому не здійснює жодних дій, які безпосередньо спричиняють смерть потерпілого.

Між передбаченою у ст. 120 КК України поведінкою винного і самогубством або замахом на самогубство потерпілого повинен бути причинний зв'язок.

Злочин вважається закінченим з моменту вчинення потерпілим дій, безпосередньо спрямованих на свідоме позбавлення себе життя.

Суб'єктивна сторона складу злочину, передбаченого ст. 120 КК України, на нашу думку, характеризується виною, яка може бути як у формі умислу, так і у формі необережності [5, с. 300]. Особа може бажати настання наслідків у вигляді самогубства потерпілого або замаху на самогубство, не бажати, але свідомо їх припускати чи легковажно розраховувати на їх відвернення, або не передбачати можливості таких наслідків, за умови, що вона могла і повинна була це передбачити. Якщо особа не передбачала і не могла передбачити самогубство або замах на самогубство з боку потерпілого, відповідальність за доведення до самогубства наставати не може. Окремі науковці вважають можливим доведення до самогубства лише з непрямым умислом та з необережності [13, с. 11]. На думку О.А. Гусак, така позиція не враховує послідовності дій, які відтворюють особливості об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 120 КК України, що має принципове значення для оцінки таких діянь та відмежування його від убивства [3, с. 13]. Науковець пропонує визначати лише умисел (прямий та побічний) під час доведення до самогубства [3, с. 12].

Суб'єктом передбаченого ст. 120 КК злочину може бути осудна особа, яка досягла 16-річного віку.

Висновки. На підставі викладеного пропонуємо такі підсумкові положення:

1. Аналіз вказаних ознак об'єктивної сторони доведення до самогубства свідчить про певну їх недосконалість (загальний характер, дублювання за змістом, необґрунтована складність доведення окремих ознак) та необхідність подальшого удосконалення.

2. У судовій та слідчій практиці відсутні універсальні підходи щодо ідентифікації таких суспільно небезпечних діянь. Найбільш поширені варіанти кваліфікації таких дій, як умисне вбивство (ст. 115 КК України) та доведення до самогубства (ст. 120 КК України). Проведене дослідження дозволило визначити правила кваліфікації діянь, пов'язаних з діяльністю «груп смерті» в соціальних інтернет-мережах та мобільних додатках IP телефонії.

3. Для поліпшення правозастосовної практики пропонуємо нову редакцію диспозиції ч. 1 ст. 120 КК України: «1. Доведення особи до самогубства або до замаху на самогубство, що є наслідком жорстокого з нею поводження, шантажу, обману, підбурювання, в тому числі надання допомоги у вчиненні самогубства, втягування у групи в соціальних мережах, ігри, конкурси, квести та інші заходи, кінцевою метою яких є самогубство або його імітація».

Список використаних джерел:

1. Найдюнова Л.А. Агресивний кіберпростір чи агресивні користувачі? – психологічні засади долаття кібербулінгу. *Психологічні перспективи. Спеціальний випуск. Проблеми кіберагресії* / Інститут соціальної та політичної психології НАПН України. 2012. Т. 2. С. 83–92.
2. Пояснювальна записка до проекту Закону «Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо встановлення кримінальної відповідальності за сприяння вчиненню самогубства)» (реєстр. № 4088) / Д.О. Силантьєв, О.В. Ляшко, А.А. Кожем'якін та ін. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/GH35K00A.html.
3. Гусак О.А. Кримінально-правова характеристика доведення до самогубства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Одеса, 2014. С. 10.
4. Висновок Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України на проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо встановлення кримінальної відповідальності за сприяння вчиненню самогубства)» (реєстр. № 4088) / В.І. Борденюк В.І. Попович. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/GH35K00A.html.
5. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д.С. Азаров, В.К. Грищук, А.В. Савченко [та ін.] ; За заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернея ; НАВС. Київ : Юрінком Інтер, 2016. С. 289.
6. Кваліфікація злочинів : навч. посіб. / Г.М. Анісімов, О.О. Володіна, І.О. Зінченко та ін. ; за ред. М. І. Панова. Харків : Право, 2016. С. 54.
7. Крылова Н.Е. «Группы смерти» и подростковый суицид: уголовно-правовые аспекты. *Отрасли права*. URL: <http://отрасли-права.рф/article/22232>.
8. Полный курс уголовного права : в 5 т. / [под ред. докт. юрид. наук, проф., заслуж. деят. науки РФ А. И. Коробеева]. Санкт-Петербург : Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2008–2008. (Учебники и учебные пособия). Т. II : Преступления против личности. 2008. С. 279.
9. Борзенков Г.Н. Преступления против жизни и здоровья: закон и правоприменительная практика : Учебно-практическое пособие. Москва : Зерцало, 2008. С. 165.
10. Дудоров О.О. Кримінальне право : навч. посіб. / О.О. Дудоров, М.І. Хавронюк ; за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2014. 944 с.
11. Зауваження Головного юридичного управління до проекту Закону України «Про внесення змін до статті 120 Кримінального кодексу України щодо встановлення кримінальної відповідальності за сприяння вчиненню самогубства» (реєстраційний № 4088). М. Теплюк. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/GH35K00A.html.
12. Проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо розширення переліку кримінально-карних способів доведення до самогубства чи самокалічення або замаху на самогубство чи самокалічення)» від 17 липня 2017 р. (реєстр. № 6748). Унгурян П.Я., Дубіль В.О., Рибчинський Є.Ю., Соловей Ю.І. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH57G00A.html.
13. Шестопалова Л.М. Самогубство та доведення до самогубства: заходи протидії : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Київ, 2001. 18 с.